

Н.М. Андрійчук

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**ВИМОГИ ДО НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ
НАРОДНИХ ШКІЛ В УЧИТЕЛЬСЬКИХ СЕМІНАРІЯХ (кінець XIX –
початок XX ст.)**

У статті визначаються вимоги до науково-методичної підготовки вчителів народних шкіл, що викладалися в курсі педагогіки в учительських семінаріях України кінця XIX – початку XX століття. На основі аналізу архівних документів автор робить висновок про рівень підготовки майбутніх народних учителів для роботи із широкими народними масами.

The article determines the requirements concerning scientific and methodical preparation of people's school teachers, which were taught within the course of pedagogy in the teaching seminaries of Ukraine at the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries. On the basis of the archive documents analysis the author makes a conclusion about the level of the future people's teachers' readiness for work with great masses of folk people.

Підготовка сучасного вчителя – одна з найважливіших кадрових проблем суспільства, від рішення якої багато в чому залежить успіх перебудови освіти в країні. Основним завданням педагогічних учбових закладів є здійснення високоякісної професійної підготовки, що відповідає всім сучасним вимогам навчання і виховання дітей. Одним з найважливіших напрямків удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів є процес формування їх науково-методичної та педагогічної спрямованості. Істориками педагогіки широко вивчалася проблема підготовки вчителів у вищих навчальних закладах (Н.Дем'яненко, І.Важинський), їх подальшу роботу у народних школах (Б.Ступарик, Т.Столярчук), але, на нашу думку, місцю учительських семінарій, що мають безпосереднє призначення для підготовки учительських кадрів для народних шкіл, приділялася незначна увага в історико-педагогічній науці.

Метою статті є виявити вимоги до науково-методичної підготовки вчителя народних шкіл в учительських семінаріях України кінця XIX – початку XX століття; проаналізувати історичні джерела, що дають відомості про правила та вимоги до семінаристів, що стосувалися різних аспектів їх життєдіяльності під час перебування в статусі вихованців семінарії.

Якщо простежити за розвитком педагогічної науки, можна помітити таку тенденцію: в історико-педагогічних дослідженнях, що стосуються становлення елементарних шкіл, значна увага приділялася саме професійній підготовці вчителя. Звичайно, кожен період часу визначав і вимагав дотримання своїх критеріїв професійної діяльності вчителя, але, все ж таки, існують вимоги до підготовки вчителя та особистісні характеристики, які мають бути притаманними будь-якому вчителю у будь-який час.

Ми вивчаємо проблему підготовки вчителів народних шкіл в учительських семінаріях України кінця XIX – початку XX століття. Цей період характеризується зростанням національного й культурного відродження в країні. В цей час створювалися недільні школи для навчання дорослого населення, але самі українські селяни не відчували необхідності отримання освіти для майбутнього, оскільки школа була чужою для українського народу через російську мову, що використовувалась у підручниках, а також через ігнорування українських традицій, звичаїв, культури, тощо [3]. Думку про обов'язковість загального навчання мали донести до широких народних мас народні вчителі, які працювали в сільській місцевості і дуже часто виконували не тільки свої прямі обов'язки, але й вважалися найосвіченішими людьми у селі, до яких можна було звернутися із будь-якою проблемою, чи то медичною, чи то сільськогосподарською, чи то будь-якою іншою. Проте цих учителів не вистачало, виникла потреба у достатній кількості кадрів для навчання селян грамоті.

Народних учителів готували у спеціальних закладах – учительських семінаріях, які почали відкриватися у 60-ті роки XIX-го століття після розробки К.Д.Ушинським плану заснування таких навчальних закладів. Свої думки

К. Ушинський виклав у статті „Проект учительської семінарії”. За його планом, ці навчальні заклади повинні були мати загальний, уніфікований характер для всієї Російської імперії [6].

На думку властей, для сільських народних шкіл найбільш відповідним вчителем, професійна підготовка якого була досить дешевою, мав бути виходець із селян, адже призначенням семінарій було готувати не висококваліфікованих педагогів, а недорогих вчителів, які б мали бажання жити народним життям і не прагнули панства й чиновництва. „Призначення семінарій – бути розсадниками істинних народних учителів й провідниками в народонаселення через цих учителів істинних же начал російської народності, віри православної й любові до Царя та Вітчизни” [7,с.3-22].

Курс навчання в учительських семінаріях тривав 3-4 роки і був занадто коротким для того, щоб дати семінаристам добру загальноосвітню та спеціальну підготовку. Основним завданням учительських семінарій було релігійне виховання, що сприяло формуванню особистості народного учителя в дусі покірності та відданості престолу й церкві. Так „Правилами для вступників у Коростишівську учительську семінарію і тих, хто навчається в ній”, опублікованими в 1882р., передбачалося дисциплінарне покарання аж до виключення з навчального закладу осіб, які нехтували виконанням релігійних обов’язків [2, арк.11]. Однак учні часто порушували цей параграф, завдаючи чимало клопоту начальству. Зокрема, у звіті за 1876 р. директор цієї семінарії відзначав занепад релігійного почуття учнів, зауважуючи при цьому, що це привноситься здебільшого дітьми церковнослужителів [1, арк.66-67]. У 1900 р., наприклад, за постановою педагогічної ради учительської семінарії чотирьом вихованцям було знижено оцінку з поведінки за ухиляння від богослужіння. Такі заходи покарання вживалися часто. Ще в 1875 р. було затверджено „Інструкцію учительським семінаріям Міністерства народної освіти”, де особлива увага приділялася вихованню майбутніх учителів у дусі відданості престолу і церкві [4].

Семінарія, як і будь-який інший заклад, вимагала дотримання певних

правил поведінки й ставила певні вимоги до вихованців, як морально-дисциплінарного та релігійного, так і організаційного характеру. Серед них були такі: „Заклад, що виховує і навчає учнів, встановлює той порядок, якого повинні дотримуватися ті, що навчаються. ... Учительська семінарія – це навчально-виховний заклад, який розвиває в учнях силу волі та витримки. ... Кожен вихованець учительської семінарії як майбутній керівник у народній школі повинен виховувати у собі глибоке релігійне почуття і бути ревним виконавцем вимог православної християнської віри: без цього щирого почуття та істинної віри ніхто не може бути народним вчителем” [8, с.16].

За недотримання цих правил і невиконання вимог семінаристів виключали із семінарії, або, принаймні, включали в „особливопредставлені” списки, що подавалися до Міністерства народної освіти. Випускникам, що входили до таких списків, учительських місць не надавали. При цьому Міністерство народної освіти виконувало певне соціальне замовлення – виховати й підготувати пристойного, високоморального народного вчителя.

До учительських семінарій вступали учні, переважним чином, з міських двокласних шкіл і навчання будувалось на основі п'ятирічної школи. Серед предметів, що викладались у семінарії, були Закон Божий, російська і церковнослов'янська мови, арифметика, геометрія, російська і загальна історія, російська і загальна географія, природознавство, письмо, малювання, основи педагогіки, гімнастика, співи та практичні заняття у школі [12, с.1-3]. До розкладу занять семінарії було включено тільки основні предмети, які майбутні народні вчителі мали викладати в народних школах. Про те, щоб розвивати їх всебічно, не йшлося. Наприклад, такий навчальний предмет як іноземні мови у розкладі учительської семінарії був відсутній, що, на нашу думку, доводить намір Міністерства народної освіти сформувати в майбутніх народних учителях лише елементарну грамотність, а не всебічно розвинену особистість. Визначаючи обсяг загальноосвітніх знань, які повинні були отримати семінаристи, уряд вважав, що народних учителів не можна „занадто учити” і давати їм широке коло знань, адже знання сприяють вільнодумству і змушують

молодих людей шукати собі кращого життя. Вважалось, що народний учитель повинен мати обмежений запас загальноосвітніх знань і вміти викладати їх ясно і точно.

Самі ж учительські семінарії страждали від нестачі висококваліфікованих викладацьких кадрів. Викладачі учительських семінарій досить часто змінювалися через доволі низьку заробітну платню, що було однією з причин низького освітнього рівня семінарій. Зміст навчальних предметів, що вивчалися у семінаріях, був насичений великою кількістю фактичного матеріалу, майже не зв'язаного між собою, засвоїти який можна було методом простого запам'ятовування, а здебільшого зазубрювання. Крім того, через зміни у навчальних програмах у семінаристів не вистачало часу на те, щоб займатися самоосвітою, а щодо вільного часу, то його майже не було [9].

За рівнем викладання учительські семінарії в Російській імперії відставали, скажімо, від таких само навчальних закладів у Німеччині, тому у 1872 р. Міністерством народної освіти було дозволено відряджати за кордон директорів та викладачів учительських семінарій з метою запозичення досвіду [10]. Учительська семінарія надавала лише середню (за якістю) педагогічну і трудову підготовку майбутнім учителям та навички педагогічної практики в школі, знання ж основ науки в учнів були недостатніми. Не існувало і відповідної матеріальної бази для навчання.

Порівняно із загальноосвітньою, професійна підготовка майбутніх учителів була деякою мірою поставлена краще. В семінаріях читався курс педагогіки, який включав в себе й історію педагогіки. Семінаристів також навчали елементам методики викладання та теорії виховання; принципам та методам навчання; необхідності врахування психолого-педагогічних особливостей дитини при викладанні предметів; дотримання певних правил поведінки щодо учня. Особлива увага зверталася на вивчення зарубіжної педагогіки, насамперед німецької – теорій Й. Песталоцці, Ф. Фребеля, А. Дістерверга. До курсу педагогіки в семінаріях входило не тільки вивчення теорії. Аналіз деяких архівних документів показує, що при вивченні курсу

педагогіки досить велика увага з боку викладачів приділялася засвоєнню майбутніми вчителями принципів навчання. В програмах з педагогіки і методичних рекомендаціях учителів, що склали ці програми, можна знайти майже всі принципи навчання, відомі на сьогодні:

- **принцип природовідповідності організації навчання** („Навчайте відповідно до природи; застосовуйте фізичну та розумову діяльність учня, ігри, цікавість дитини, її фантазію та здібність до спостереження.” [11, с.24-67]);
- **принцип наступності і перспективності** („Починайте викладання з тієї точки, на якій знаходиться учень; виявіть, в якому стані знання учня до початку викладання, уникайте змішаних понять і не робіть готових висновків за учня” [11, с.24-67]);
- **принцип систематичності навчання** („Переходьте від близького до далекого, від легкого до складного, від відомого до невідомого; навчайте елементарним, а не науковим або догматичним способом” [11, с.24-67]);
- **принцип наочності** („Потрібно навчати наочно; це правило є основою будь-якого навчання дітей та юнаків; починайте викладання предмета з факту, а не з принципу” [11, с.24-67]);
- **принципи науковості і доступності** („На навчайте того, що учень не може зрозуміти (політиці); істина, що заучена, але не зрозуміла, є шкідливою. Викладайте доступно, так, щоб учень міг сам розповісти те, чому навчився” [11, с.24-67]);
- **принцип індивідуалізації і диференціації навчання** („Приймайте до уваги особистість учня, його індивідуальні особливості; зберігайте природжені здібності та обдарування учнів” [11, с.24-67]).

Окрім принципів навчання, від семінаристів вимагалось враховувати вікові та психологічні особливості розвитку дитини при навчанні у початкових народних училищах: „Приймайте до уваги знання людської природи взагалі та

природи учня зокрема, психологічні особливості дитячої та юнацької природи” [11, с.24-67].

Отже, професійна підготовка вчителя в учительських семінаріях покладалася на основні принципи педагогічної діяльності і вимагала індивідуального ставлення до кожного учня, спонукання учнів розмірковувати над запитаннями і самим приходити до висновків, розвивати в учнях любов до справи, робити заняття якомога більш цікавими. Учителів вчили необхідності бути енергійними для того, щоб зробити навчання цікавішим, навчати так, щоб учень не втратив своїх здібностей через відсутність інтересу до справи.

Але, поряд із позитивними надбаннями у методиці й практиці професійної підготовки вчителів, існувала й низка принципівих недоліків, що доводить нашу думку про те, що семінарії готували народних учителів для простого народу і мали на меті повернути всіх своїх семінаристів туди, звідки вони прийшли в семінарії – в „народ”. Як відомо, основоположним законом початкової освіти є те, що регулююча функція принципів науковості і доступності виявляється в тому, що будь-який зміст навчання, який викладається у початковій школі, незважаючи на його елементарність, не повинен суперечити науковому розумінню понять і явищ [5]. Щодо представлення цих принципів у семінаріях, то в правилах викладання навчальних предметів було зазначено: „Викладайте предмет відповідно до розвитку дитини, елементарно, і ні в якому разі не науково” [11, с.24-67]. Ця теза суперечить методико-педагогічним засадам, відомим сьогодні. Крім того, семінаристів вчили не розширювати коло знань учнів, повертатися до того самого матеріалу знову і знову, їм наполегливо пропонували викладати один і той же матеріал якомога довше, повторювати його постійно і в кожній наступній частині матеріалу викладати попередній: „Залишайтеся довше на елементі предмета і не рухайтесь далі, поки ці елементи не будуть засвоєні ... Поділяйте предмет на частини і системно повторюйте кожну попередню частину ... Розподіляйте матеріал так, щоб у наступній частині предмета викладався старий матеріал” [11, с.24-67]. Єдине доцільне пояснення такого

підходу – це те, що завданням майбутніх народних учителів була робота з дітьми селян і без постійного повторювання учні не засвоїли б навчальний матеріал.

Щодо правил поведінки, що їх мали виконувати майбутні вчителі, слід відзначити, що семінаристів учили бути енергійними, цікавими, освіченими, що допомагало б заохотити учнів до відвідування школи і навчання з великим інтересом [11, с.24-67].

Необхідно відзначити, що вже у семінаріях майбутніх народних учителів навчали не тільки займатися самоосвітою, але й спілкуватися з колегами, ділитися досвідом і результатами роботи: „Необхідно спілкуватися у науковій справі з іншими особами, що мають відношення до цього предмету” [11, с.24-67].

Якщо порівняти цей список вимог і правил із сучасними підходами теорії та методики виховання, дидактики та загальної педагогіки, можна зробити висновок, що поряд із безсумнівно корисними рекомендаціями можна помітити і ті, що заважали результативному навчанню. Вже в 70-х роках XIX століття семінаристів – майбутніх учителів – учили враховувати психологічні та природні особливості учнів, їх здібності при викладанні навчального матеріалу. Педагоги рекомендували застосовувати ігри та наочність на уроках, що є основою будь-якого навчання. Народний учитель повинен був викладати предмет доступно, зрозуміло, так, щоб учень запам’ятав і міг сам зробити висновки. Семінаристів учили бути активними, енергійними, займатися самоосвітою, спілкуватися з колегами та обмінюватися досвідом. Водночас учителі повинні були тлумачити учням один і той самий матеріал, системно повторюючи його й не поглиблюючись у нього.

Перспективою нашого подальшого дослідження є аналіз кадрового забезпечення учительських семінарій України кінця XIX – початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів Житомирської області. – ф. 75, оп. 1, спр. 4, 1876р.

2. Державний архів Житомирської області. – ф. 75, оп. 1, спр. 75, 1882р.
3. Історія педагогіки / За ред. проф. Левківського М.В., докт. пед. наук Дубасенюк О.А. – Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 1999. – 336с.
4. Поліщук М.С. Учительські семінарії в Правобережній Україні в другій половині ХІХ ст. // Український історичний журнал. – 1994. – №4. – С.54-60
5. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 1999. – 368с.
6. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 11 тт. – Т.2. – М-Л, 1948. – 655с.
7. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі ЦДІАУК). – Ф. 707, оп. 207, спр. 57, 1884 р. – 36 арк.
8. ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 209, спр. 20, 1885 р. – 20 арк.
9. ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 225, спр. 100, 1881 р. – 10 арк.
- 10.ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 39, спр. 61, 1873 р. – 10 арк.
- 11.ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 225, спр. 33, 1872 р. – 73 арк.
- 12.ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 207, спр. 133, 1884 р. – 23 арк.